

ւում էր Հայաստան մինչև մեր օրերը, երբ եօթնևտասներորդ դարու միջին ժամանակներում, Աստուածաշնչի գրականութիւնն սրևելադիտաց աշխատասիրութեանց միակ նիւթ լինելուց դադարեցաւ և սկսեցին Ասիական լեզուաց իսկ գրականական նպատակաւ ուսումնասիրութիւնը: Ի վաղուց հետէ, Հայք իրենց անկախութեան հետ կորցրած էին և այն քաղաքական կարգը, զոր իրաւունք ունէին ունիլ միւս Ասիական ազգերի շարքում իրենց երկրի մեծութեան և կարևորութեան վերայ հիմնուելով: Եւստղբութեամբ է ներկայացնել մինչև անգամ թէ ինչպէս ժողովուրդ մի, որոյ մեծ մասը Սահմեռականաց լծոյ տակ, միւսն աստանդական և հին աշխարհի ամենայն մասերը ցրուած գրականութեամբ պարապել կարողանար և անխախտ պահպանել այնպիսի դիմնական մի լեզու, որ ի վաղուց անտի ողորջուած և մշակուած է ամենայն տեսակ բազմաթիւ գրուածքներով: Ամեն ուրեք Հայոց առ վաճառականութիւնն ունեցած ճաշակը Հրէից հետ շփոթելու պատճառ է հանդիսանում և նոցա Բարբերէն, Պարսկերէն և թուրքերէն բառերով և ոճերով լի աշխարհիկ բարբառը արգելում և դժուարացնում է զնոսա իրենց վերայ իշխող ժողովրդից որոշելու: Եւ այսպէս այն անիրաւութիւնը զոր արել են Հայերին, պատճառ դարձաւ առաւել ծանր անիրաւութեան՝ զոր գուցէ շատ երկար ևս կշարունակեն առնել նոցա գրականութեան:

Ս. Մ.

ՊԱՏՄԱՌԹԻՒՆ ԵՒ ՕԳՈՒՏ ՆՈՐԱՆ

Ամենայն լուսաւորեալ ազնիւք՝ գիտութիւն կառի օգտակարագոյն մարդկայինս սեռի, ծանան զպատմութիւնն. Սկիւրոն անուանէ զայն — լուսաւոր ճշմարտութեան, մարդիչ կենաց, և վկայ ժամանակաց. Պոսուէ — հանճարեղ խորհրդատու արքայից. Փլիչէ — բարոյականութիւն դործնական. Բողիկարոն — նիւթ խուզարկութեան փլիշտփայութեան. իսկ Արամիլն ասէ՝ «լստ քանի մի իմաստից առեալ, պատմութիւնն է նուիրական մատնան ազգաց, մատնան վսեմ և կարևորագոյն. վսեմ զի զժազուսն նոցին և վարար, զբոյս բարուցն, և զկենցաղ իրր ի հայելոյ պատկերադրէ. և թէ՛ պատմութիւնն է պատգամ յանցելոցն հնոց եկելոցն աւանդեալ, բացատրութիւն ներկայի, և օրինակ խրատուց ապագային, և Յետ զայս այսպէս ընդունելոյ և անտեղի անգամ թուի ասել պատմութեանն հմտութիւն զոր շահ բերէ մարդոյն:

Էր երբեմն՝ յորժամ անուամբս «պատմութիւն», իմացեալ լինէր զգրի հարկանել միայն անց մանունս և մասնաւորս, և նոցուն միտ դնելոյ հրմտութեան հարկ և պարտ բանասիրացն միայն պահեալ էր, որոց կամ էր ի քնին Լատին և Յոյն հեղինակացն պարագել: Էր երբեմն՝ յորժամ անուամբս «սրտմութիւն», իմացեալ լինէր յուշի ունել միայն զանուանս և զթուակաւնրս, էր և երբեմն, զի պատմութիւնն ի կարգի գիտութեանցն զվերջինն ունէր տեղի. կամ բազում անգամ այն էր, զի և ոչ իրաւունս գրէին նմա անուն և տեղի գրաւել ի նոսա. վսեմ զի ոչ այլ ինչ համարեալ էր, բայց նիւթ մանկական զբաղման արժանի. այլ իբրեւ յարբունս ժամանակաց տակաւ առ տակաւ բանականութիւն մարդկային, գիտացին և հաւատացին ամենեքին թէ զայգալիսի պաշտօն և սպաս որոշել նմին զյարդ գիտութեանդ կորուսանէ, և վսեմ՝ ճակատագրի նորին ընդդէմ՝ զինի տգիտարար. քանզի բուն նպատակ գիտելոյ զպատմութիւն, ոչ զհետաքրքրութիւն յագնցուցանել է և ոչ զանցս չընչինս կամ մանունս ևս և զանուանս և զթուա-

կանս միայն, այլ դարարս և զկենցաղ անցկոցն հնոց անջինջ պահպանել և իբր ի փորձ զգուշութեան զնոցուն առաջի արարեալ բազդ, ազդել մարդոյ զի զգոնութեամբ և իմաստութեամբ բուն հարցէ զներկայէն:

Համօրէն գիտութիւնք և հմտութիւնք մարդկային պարտին ունել զմի կէտ վսեմ՝ նպատակի, այն է առնել զմեզ իմաստունս, բարեգործս, և հետեաբար երջանիկս. և ահա ի կարգի այսպիսեացս գիտութեանց՝ որք կրթին և հրահանգեն զմիտ մեր և սիրտ, զառաջինն տեղի կայեալ ունի պատմութիւնն. որ զի թական իմն գոյժիր զօրութեամբ հանեալ անեալ զմեզ ի դարս անցեալս, և յաշխարհս հեռաւորս պէտպէս, հրամայէ զըլորեկոց թագաւորութեանց յառնել ի դաշտացեալ աւերակացն և ձեռն ի զէն պարզել քաջակուռ. որ բացեալ զգերեզմանս՝ կեանս յաճկնս շնչէ մեռելոց, և յարուցեալ կացուցանէ առաջի մեր կարգս կարգս. պետութեանց և ազանց պատմութեամբն իմանամք ապաքէն զծագումն նոցա, զաճկութիւնն, զբարգաւաճանս, և ի վերջոյ՝ զանկումն. գիտեմք, զի թագաւորութիւն զըրեալ և ազգ՝ ոչ իսպառ անհետանն ի միջոյ. այլ ի փոշեաց նոցուն կրկին ընծիւղս արձակեն տէրութիւնք և սերունդք ազգաց նորանորք, որովք տեսանեմք զի կապ անխզելի շղթայեալ պահէ մին ընդ միւսոյն զանցս աշխարհի յարարչագործութենէ մինչև ցայսօր ժամանակի: Եւ նա ինքն է, որ իբրև Մենտոր անբաժան ի մէնջ բացատրէ զառիթոս և զհիսեանս անցիցդ այգոցիկ, և առաջի եղեալ զկորստարեր հարուածս քստմենք ի կրից մարդկային, ազդէ ի բաց ընկենուլ զնոսա:

Փորձն ինքնին տայ գիտել հաւաստեալ, թէ սերունդք և ազինք ծաղկին և զօրանան, յորժամ հլու և պատկառ կան Աստուածային և քաղաքական օրինաց, և գլորին՝ յորժամ առաթուր դօրէնս կոխեցեն. և այսպիսեալ ահա սիրտ մարդոյ առաւել քան զառաւել բարեաց գործոց նկրտի զհետ լինել: Այլ ըստ որում որպէս յառնին կենցաղաւարութեան անձին առանձին ուրիշ, նոյնպէս յազգայինն կամ յընդհանրականն զայնպիսիս տեսանեմք երեւոյթս և պատահարս, որք ընդ առաջին ակնարկ մեր թուին լինել ներ-

հակք բարեոյն, և արդար նախասահմանութեան, և զի տեսանեմք երբեմն «զվատաց կայտուլ, և զլաւաց կական», ուստի տկար միտ մարդկային վարանի ծփայ ալեղոյդ, և բաղում՝ անգամ առ թեթեւաւորութեանն կորուսանէ զառհաւատչեայն յաւերժական երանութեանն իւրոյ, զհաւատն իմա առ Աստուած, և զյոյսն ի նորուն անվրէպ հատուցումն: Ուստի գիտելն այնպիսւոյն զպատմութիւնն ոչ միայն անօգուտ, այլ թերևս և վրնասակար լինէր. իսկ որ կորովամիտն է և ուղղախոհ, չկարծեմ թէ յընթերցուածոց պատմութեան անշահ կացցէ և դատարկաձեռն. վասն զի պատմութիւնն է, որ իբրև հողանիւթեայ գործի երկնային դշխոյն — քրիստոնէականն հաւատոյ հասանէ ի թիկունս օգնականութեան մարդոյ վարանելոյ, և հաւատարմացուցանէ, թէ վատաց առօրին է բազդ բարեհամբոյր, և թէ բարին, թէ և երբեմն նոսմանայ միգաւ չարութեան և անիրաւութեան որպէս արև ընդ ամպովք, այլ բարի է միշտ, և անդէն ընդ տեղի տալն ամպոց մթութեան չարութեան, ճառագայթք բոցաձաձանք հատանին ի նմանէ. և թէ առօրեայ կեանս այս երկրաւոր միայն զրաւական է հանդերձելոյն. յորում անվախձան արդար Պատաւորն պատրաստեալ պահէ իւրաքանչիւր ումեք ըստ իւր զարժանաւորն հատուցում:

Իմաստունն Սողոմոն իմաստուն անուանէ ըզձանաչողս անձին, Առաքեալն Պօղոս խրատէ ըզմարդ «ձանաչել զանձն», նոյն իսկ անձին երանութեան աղագաւ, մեծն Բարսեղ դաստիարակն ազգաց և վարդապետն քրիստոնէական եկեղեցւոյ յորդորէ զամենայն «փորձել և ձանաչել զանձն», և Հիլենացւոցն տաճար Գեղդիեան զնոյն քարոզէր ոսկետառ արձանադրութեամբ «ծանիր զքեզ», զնոյն և Հռովմայեցիին վարդապետէր յիւրն ի բարբառ. տես աւանիկ զի Գրիստոնեայք, Հրէայք, և հիմանոյք իսկ կարեւորացոյն գիտութիւն, կարի օգտակար մարդոյ համարեալ էին «ծանօթութիւն անձին», Զիւրիկ կարիցեմք ձանաչել զանձինս. չիք տարակոյս, թէ հաւատարմացոյն ուղեցոյց մարդոյ ի նոյն է քրիստոնէական կրօնն. իսկ երկրորդն յետ նորա — պատմութիւնն. վասն զի նա է, որ բացատրեալ

մեզ զբոյս բարուց և զհակամիտութիւնս արտից մարդկան և զարարս նոցա, ճանաչել տայ մեզ զանձինս և զգուշանալ, Պատմութիւնն է՝ որ ուսուցանէ մեզ թէ այնքան հոգեկան բան մնամութեամբ զարդարեալ չքնաղ հաստուած կարող ձեռին Արարչին՝ մարդն, երջանիկ է լինթանալն զհետ օրինաց առողջ և կորովամիտ բանականութեան, և թշուառ, յորժամ երեւել կրիցն միտ զնէ միամանց, որով և յանձնիցն շարի կարգ:

(Միապէս է յերոսոստատէս):

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ՍԱՆԱՏՐՈՒԿ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ՎԱԽԱՆԵՆԸ.

(Շարունակութիւն և վերջ):

Վարաժայր Դ.

(Տեսարանն ցուցանէ զանտառ, եւ ի նմին զարքայ ի յարժուն զաճաւորակի, եւ զգեաւայանն Հասմայ եւ զաւագանին. առ արքայի կան Արգամ, Երուանդ, Սոռ, Զինակիրն, Որսարեան, Կապարճակիրն, Արժունէիկն եւ Բաղէակայն, եւ այլ պրանորեարք եւ մանկրաշիկք. Երուազ կայ ի ձեռնաստանէ զարանեալ եւ սպասէ, զի շտելի լինիցին ճնշիւնք փողոց: Որսորդ շուքն եւ բարակք, եւ արժուիք եւ բազէք կան ի ձեռս որսակից իշխանայ: Ի ընդ երեսն հանդարտ եւ խոստանայ գիշեր լիալուսին):

Արքայ.

Պիտի պատմեմ ձեզ մէկ տեսիլ հրաշալի

ձայնն անայլ գիշին առաւ ծրծեցիլ.

Գունս եկաւ, մտայ սենեակ պառկեցայ,

Բայց երկիւղեւ քրնած տեղէս զարթեցայ:

Երաղիս մէջ զուստըս առիւ, կանգնեցաւ,

Բարձրարարբառ քաղցր լեզուս խօսեցաւ.

Ասաց. հայրիկ, քեզ մեծ վրտանդ կը համնի,

Քրտան տարի տարազորութիւն մեր տանի:

Աչքս բացի, իմացայ որ երազ էր,

Միւս անգամ քունս աչքերուս հասել էր.

Դարձեալ տեսայ իմ սիրական Սանդուխտին,

Որ ինձ ասաց այն առաջին բան կրկին.

Եւ աւելցուց. հայրիկ, դու ինձ ասեցիր,

Բայց ես երաւ մոռացած չեմ սոս կրկիր:

Ահաարտուս ես կրկնակի զարթեցայ,

Բայց ուժգնութեամբ խմած գինւոյս քնեցայ.

Երբորդ անգամ զլիցոյս լուսով զարգարուած,

Դիտայն պսակ յընտիր ծաղկանց բոլորուած,

Հազին կարմիր, վրէն ծածկոյթ ծիրանի,

Մատանց վերայ ականաւուս մատանի,

Ոսկի մանեակ զոհար ակամբք փողփողեալ,

Վերս վերս շարիք պարանոցէն տակախալ.

Եկաւ հանդէպս և արտասուք խօսեցաւ.

Նորս ասածն սրբախ մէջը ցցուեցաւ.

Հայրիկ, ասաց, դու իմ արեւն թափեցիր,

Բայց այն արեւն կուլ չտուաւ մեր երկիր.

Անպարտ արեւան բողբ հասաւ մինչ երկինք.

Թաղէի հետ մենք Հայաստան մընացինք.

Այն արեւնը ծանրացել է քո գլխին,

Քո թաղ պիտի չուտ գլորվի ի գետին.

Ձկարացիր քո հայրենեաց խնամել,

Ինչպէս դատեղ չըկամեցար խընայել:

Հայրիկ, ան մէկ եղբոր կը պաշտպանեմ,

Որ մեր տոհմի մէջ այդ թագը պահպանեմ:

Մեծ վրտանգի մէջ է այժմ քո կեանքը.

Դու չես կարող մերժել քեզմէն փորձաբը,

Այնքան խորն ես մտել անձամբ ծով արեւան,

Որ այլ ես հընար չըկայ փրկութեան:

Դաւաճանիցդ բորբոքել ես բարկութիւն,

Ստիպել ես, որ քեզ առնեն նենդութիւն:

Ափսոս, հայրիկ, որ չեմ կարող քեզ օգնել,

Քեզմէն հարուած դաւաճանի հեռացնել.

Բայց չեմ թողուր, որ մեր տունը չքանայ,

Միւսանգամ թագը մեր տուն կըլաւանայ:

Այս որ ասաց, դադարեց այն ձայն քաղցրիկ,

Աչքս բացի, չկայր տոջն իմ դատրիկ:

Ինձ ասացին, թէ պատրաստ են հանդերձանք,

Հեծայ միոյս, ահա ողջամբ աստ հասաւք:

Քաջք Երուանդ, ինձմէն դու մի հեռանար,

Թէ վրտանդ գայ, դու գէմ կանգնիր քաջարար.

Կրդարմանամ, ամեն կողմէն անդորր է,

Միխաղետոց մէջ խլրախն լսուած չէ:

Կողկաս, Եգեր սուս նստած են սասանած,

Պոռտուս և Կասրք մնացել են չուարած:

Արգամ.

Յաւիտեան կեաց, մեր վերահաւա թագաւոր,

Արքայութիւն քո է հաստատ և հրգոր.

Ով է կարող արդ մեր վերայ արշաւել,

Մեզ մեծ Հոգմ է հալածի տարածել.

Ով քեզ ընդդէմ համարձակի հանել սուր,

Լեզէնքն պիտի տեսնէ հանդէպ իր.

Ահա Հաւումայ ամենագոր զկապանը,

Ինչ է կարող առնել չնչին իշխանը:

Երուանդ.

Երդունամ յարեղ արքայական Սանատրուկ,

Որ յախտեան ծառայ քո եմ և ստրուկ.

Թէ յանդգնի որ ընդդէմ քո ձիկ հանել,